

Др Жељко Марковић

„КРЕМАТОРИЈУМСКИ ЕСПЕРАНТО” У ПРИПОВЕДНОЈ ПРОЗИ ТАДЕУША БОРОВСКОГ

У раду су приказане основне одлике језичког варијетета затвореника у Аушвицу, садржане у приповеткама пољског писца Тадеуша Боровског. Уз главни ток излагања, разматрана су и поједина решења за којима су посезали српски преводиоци приликом преношења елемената тог варијетета из изворног пољског текста у преводни текст.

Кључне речи: логорски језик, Тадеуш Боровски, приповетке, српски преводи.

Предмет овог рада јесте специфичан језички варијетет затвореника у нацистичком концентрационом логору Аушвиц, како је представљен у приповеткама пољског писца Тадеуша Боровског (Tadeusz Borowski, 1922–1951). Рад је део ауторових истраживања започетих приказом основних одлика логорског језика заступљеног у мемоарској прози Вјеслава Кјелара (Марковић 2022). Овде ће бити обухваћени поједини аспекти логорског језика који у претходном раду због ограниченог простора нису могли бити шире обрађени, као и неки његови елементи који код Кјелара нису забележени. У раду ћу се осврнути и на поједина преводилачка решења у погледу специфичних логорских израза, посебно она која сматрам неадекватним.

Као полазник у ратно доба илегалног Варшавског универзитета, Боровски је ухапшен у фебруару 1943. и ислеђиван у затвору Павјак у Варшави, одакле је у априлу исте године послат у Аушвиц, да би пред крај 1944. био премештен на запад Немачке, најпре у Даутмерген, а затим у Дахау где је и дочекао крај рата. На основу свог логорског искуства написао је две збирке приповедака: *Pożegnanie z Marią* (1947) и *Kamienny świat* (1948). Посебно је значајна прва од ових двеју збирки која је у свом оригиналном издању обухватала пет приповедака: *Pożegnanie z Marią* (Опроштај с Маријом), *Dzień na Harmenzach* (Дан у Харменцу), *Proszę państwa do gazu* (Господо, изволите у гасну комору), *Śmierć powstańca* (Смрт устаника) и *Bitwa pod Grunwaldem* (Битка код Грунвалда). У складу с пишевом интенцијом,

каснија издања обично укључују и приповетке *Chłopiec z Biblią* (Дечак с Библијом), *U nas w Auschwitzu...* (Код нас у Аушвицу...), *Ludzie, którzy szli* (Људи који су ишли) и *Ofensywa styczniowa* (Јануарска офанзива) (KRUPA 2021: 182–183; LP 1985: 232). У том проширеном виду збирка *Ойрошијај с Маријом* представља заокружени преглед доживљаја њеног наратора, алтер ега Боровског, којем овај позајмљује и своје име – Тадек (хипокористик од Тадеуш). Наратор тако приказује живот у окупираној Варшави пре но што је ухапшен (приповетка *Ойрошијај с Маријом*), боравак у затвору Павјак (Дечак с Библијом), заточеништво у логору и присилни рад са задужењем форарбајтера (предрадника) (*Дан у Харменицу*), своје учешће, као испомоћ, у тзв. команду Канада у дочеку једног јеврејског транспорта (*Госџого, изволиће у њасну комору*), боравак у главном логору у Аушвицу (Аушвиц I) на обуци за флегера (неговатеља, болничара) (*Код нас у Аушвицу...*), уништење мађарских Јевреја у лето 1944. године у логору Аушвиц-Биркенау (*Људи који су ишли*), заточеништво и присилни рад у унутрашњости Немачке, у логору Даутмерген (*Смрт њустџаника*), боравак у логору за расељена лица по окончању рата (*Бијка код Грунвалга*) и, на крају, емигрантске дане током прве поратне године у Минхену, пре коначног повратка у Пољску (*Јануарска офанзива*). Збирка *Kamienny świat* (*Камени свејџ*) укључује двадесет кратких прича, од којих су у погледу заступљености израза карактеристичних за логорски језик најзанимљивије *Smierć Schillingera* (Шилингерова смрт) и *Człowiek z paczką* (Човек с пакетом).

На српском језику се збирка *Ойрошијај с Маријом*, у преводу Угљеше Радновића, појавила тек 2002. године, дакле више од пола века након првог пољског издања, што је податак који благо речено зачуђује, будући да се ради о једном од најзначајнијих дела светске књижевности с тематиком посвећеном холокаусту и животу затвореника у нацистичким логорима.¹ Претходно је, 1973. године, у преводу Стојана Суботина из те збирке једино објављена приповетка *Људи који су ишли*. Године 1991, под насловом *Лоџорске џриче*, изашао је у часопису *Поља* избор од девет прича из збирке *Камени свејџ*. Име преводиоца није нигде наведено(?). Знамо да је преводе двеју прича (*Шилинџерова смрт* и *Сусрејџ с гејшејџом*) урадила Бисерка Рајчић јер су раније већ били засебно објављени под њеним именом. Можемо претпоставити да је и остале приче превела Бисерка Рајчић, но не можемо то беспоговорно тврдити.

Осврнимо се сада на израз *кремајџоријумски есејеранџо* употребљен у наслову овог рада. У литератури о логорском језику тај се израз, што га је сковао управо Боровски, у садржајном погледу обично посматра паралелно с термином *лоџорски жарџон* (Lagerjargon)² и с немачко-пољским тер-

¹ Српски превод збирке обухвата све приповетке из пољског проширеног издања, изузев Јануарске офанзиве.

² Овај термин употребљава нпр. Примо Леви у свом есеју о комуникацији у нацистичким логорима, написаном у оквиру књиге *Појџонули и сџасени* (Levi 2002).

мином *лаѣршиѣраха* (lagerszpracha 'логорски језик, језик логора'), који је и најзаступљенији.³

Иначе, израз *крематоријумски есѣеранѣо* (krematoryjne esperanto) Боровски помиње само на једном месту, у приповеци *Proszę państwa do gazu*, наводећи разговор двеју група затвореника различитих националности док на рампи у Аушвицу чекају долазак јеврејског транспорта, са задужењем да ствари људи из транспорта, од којих ће већина бити убијена у гасним коморама, отпреме у магацине:⁴

Wokół nas siedzą Grecy (...). Są zaafelowani, nie wiedzą, co będą robić. Niepokoją ich belki i szyny. Nie lubią dźwigania.

– *Was wir arbeiten?* – питају.

– Niks. Transport *kommen*, *alles* krematorium, *compris*?

– *Alles verstehen* – одговарају у крематоријумском есперанто. Успокајају се: не бeдa лaдoвaћ шзн нa aутa... (87).⁵

Цео наведени дијалог, са изузетком једанпут употребљеног француског *compris*, вођен је у ствари на неправилном немачком језику.

Није заправо извесно шта Боровски под крематоријумским есперантом стварно подразумева: да ли посебан идиом заточеника у нацистичким концентрационим логорима са устаљеном терминологијом везаном за реалије логорашког живота или – што ми се чини вероватнијим – једноставно регистар свих расположивих језичких средстава који у датој ситуацији омогућују комуникацију међу логорашима различитих националности, што добро илуструје следећи дијалог из приповетке *Dzień na Harmenzach*, вођен између наратора и једног грчког логораша:

– Pani Haneczka *gut*, *extra prima*. To twoja madonna?

– Ależ gdzie madonna! – obruszam się (...) – to znajoma, no, *camerade*, *filos*, *compris*, Greco bandito?

³ В. кратак преглед досадашњих истраживања логорског језика у Марковић 2022: 507–508.

⁴ У одломку што следи и његовом преводу италики дајем онако како је дат у текстовима из којих су преузети.

⁵ *Oko nas sede Grci (...). Zbunjeni su, ne znaju šta da rade. Grede i šine unose u njih nemir. Ne vole da tegle.*

– *Was wir arbeiten?* (‘Šta mi radimo?’) – питају.

– Niks. *Transport kommen*, *alles Krematorium*, *compris*? (Ništa. Transport dođe, sve u krematorijum, razumeš?)

– *Alles verstehen* (‘Sve razumeli.’) – одговарају на крематоријумском есперанто. Smiruju se – неће товарити шине на automobile... (Б1, 89).

(Преводилац је неадекватно превео завршетак друге реченице, *nie wiedzą, co będą robić*, чиме је измењен њен смисао. Адекватан превод би био *не знају шѣа ће раѣуѣи* [тј. *не знају какав их ѣосао очекује*].)

– Greco niks bandito. Greco gut czlowiek. Ale dlaczego ty nic od niej jeść? Kartoffel, patatas? (55)⁶

Видимо да у овом кратком дијалогу, саговорници поред пољских и немачких израза, употребљавају такође грчке (*filos, patatas*) и италијанске (*madonna, Greco, bandito*). Ту је, затим, поново француски израз *compris*, те француско-немачки *camerade* (у књижевном немачком *Kamerad* од француског *camarade*). Посебно је занимљив лексички спој *extra prima* за исказивање одушевљење нечим, прилично раширен и популаран међу логорашима, усвојен из језика грчких Јевреја (JAGODA et al. 1981: 83) (премда лексеме које га чине нису грчког порекла). Већина поменутих израза у овом одломку, међутим, не спада у домен посебне логорске терминологије, него су ад хок преузети из општих лексичких фондова појединих језика.

У сваком случају, израз *кремајџоријумски есјеранџо* у литератури се обично сматра експресивним еквивалентом термина *лајершјраха* или термина *лојорски жарџон*, што и ја овде чиним. Сва три назива, дакле, означавају посебан језички варијетет, језик затвореника у нацистичким логорима – логорски језик, чија је првенствена одлика специфичан вокабулар везан за реалије логорске свакодневице.

Немачки слависта Волф Ошлис, приступајући логорском језику са социолингвистичког становишта, дефинише га као „мултилингвални рестрингирани код”, одн. „примитивни језички узус којим су се затвореници различитих националности морали служити да би се могли међусобно споразумевати” (OSCHLIES 1984: 264; OSCHLIES 1985: 4). Његов је настанак, према Ошлису, резултат интеракције четирију различитих језичких фактора – у првом реду немачког језика, затим различитих националних језика логорских затвореника, те језичких узуса различитих социјалних група затвореника и језичких узуса појединаца условљених њиховим различитим националним и социјалним залеђем (OSCHLIES 1984: 264–266; OSCHLIES 1985: 5–6). Будући да немачки, као службени језик у нацистичким концентрационим логорима, међу овим факторима заузима доминантан положај, разумљиво је да у логорској терминологији изразито велики удео заузима лексика немачког порекла.

⁶ – Gospođa Hanečka gut, extra prima. Je li to tvoja madonna?

– Ma kakvi madonna! – negodujem (...) – to je poznanica, eto, camerade, filos, compris, Greco bandito?

– Greco niks bandito. Greco gut čovek. Ali zašto ti ništa od nje jesti? Krompir, patatas? (B1, 55).

(У даљем излагању све српске преводне примере дајем у ћирилици, без обзира на то да ли су текстови из којих су примери преузети ћирилички или латинички. У овом и претходном одломку, што су везани за објашњење израза *кремајџоријумски есјеранџо*, написао сам изузетак и задржао латиничко писмо, којим је штампан српски превод збирке *Ојрошџај с Маријом*, јер мислим да би се ту транслитерацијом, одн. транскрипцијом нарушила илустративност текста.)

Логорски термини немачког порекла могу се у свом основном облику подударати са својим немачким моделима. Код Боровског су то најчешће именице мушког рода уклопљене у пољску флексију, као нпр. називи људи у логору у односу на њихово место у логорској организационој и хијерархијској структури, било да се ради о припадницима есесовских јединица (*lagerführer* – заповедник логора или логорског сектора, *kom(m)andoführer* – заповедник команда [радне јединице], *lagerarzt* – есесовски логорски лекар, *post* [такође *wachman*] – логорски чувар, стражар) или о затвореницима (*lagerältester* – логорски старешина, *vorarbeiter* – предрадник, *szrajber* – писар, *fleger* – болничар, *laufer* – курир итд.).⁷ Такви су и неки називи који се односе на поједине објекте у логору или реалије везане за логорашки живот: *blok* – логорска зграда или барака, *abgang* – група логораша одређена за премештај из једног логорског сектора, објекта итд. у други (назив се може односити и на појединца), *meldung* – казнена пријава, *arbeitszeit* – радно време. (У последња два примера приликом преузимања дошло је до промене граматичког рода. Род ових именица у немачком је женски.)

Неки се немачки изрази, било изоловане речи или фразеолошки spojeви, појављују у „окамењеном” облику, као својеврсни „цитати” из немачког језика, којима се језгровито, понекад са извесном дозом хумора, исказује мисаони и емотивни став затвореника у датој ситуацији (JAGODA et al. 1981: 62). Такви изрази код Боровског јесу нпр. *gemacht* ’учињено; готово’, *kaput* (< *kaputt*) ’пропало; фатално свршено’, *Arschaugen* ’треба имати очи на леђима’, *Keine Angst* ’без страха; не бој се’, *Ordnung muss sein* ’реда мора бити’:

Jak dojdzie od nóg do serca, to wtedy kaput (168) / *Kag gohe og noŷy go cpa, onga je kaŷyŷ* (Б1, 171); *Ale to nieprawda, wybiórki nie będą, keine Angst* (59) / *Али њо није усѡина, неће биѡи селекције, keine Angst* (Б1, 60); *Nie odjedzie auto bez jego wiedzy i jego kreski: Ordnung muss sein* (91) / *Неће оѡићи ниједан камион без њѡвоѡ знања и њѡве рецке: Ordnung muss sein* (Б1, 93).

Код многих логорских термина на немачку творбenu основу додати су пољски префиксални, суфиксални или наставачки форманти. Тако немачки наставак *-e* именица женског рода бива код Боровског доследно супституисан пољским и општесловенским наставком *-a*: *sztuba* (< *Stube*) – соба, *culaga* (< *Zulage*) – додатак редовном логорашком следовању, *postenkette* (< *Postenkette*) – ланац стражарских осматрачница итд.⁸

Неке именице мушког рода имају своје женске пандане добијене додавањем суфикса *-ka*: *wachmanka*, *flegerka*.

⁷ О унутрашњој организацији нацистичких концентрационих логора в. KOGON 1982: 46–53.

⁸ Код Кјелара ту има колебања па, поред именица чији немачки наставак бива супституисан наставком *-a*, има и оних што задржавају наставак *-e*, и тада су индеклинабилне, или се појављују у дублетном облику (као нпр. *zulaga* / *zulage*) – в. МАРКОВИЋ 2022: 510–511.

Додавањем суфикса *-nia* на поједине немачке називе логораша у односу на посао који обављају творени су називи просторија у којима они бораве: *flegernia* – болничарска соба.

Поједини логорски термини који означавају мушке особе настали су додавањем пољског суфикса *-owiec*. Код Боровског је пример такве творбе лексема *lagrowiec* – логораш (од основе *lager* с пољским непостојаним *e*).

Суфикс *-arz*, који је у пољском књижевном језику у основи неутрално конотиран (као нпр. у речима *pisarz*, *lekarz*, *aptekarz*), у логорском језику има често иронијску нијансу (JAGODA et al. 1981: 75), као у примеру *kartoflarz* – затвореник који у логорској кухињи љушти кромпир (од нем. *Kartoffel* 'кромпир').

Помоћу придевског суфикса *-owy* (ж. р. *-owa*) творена су два доста често назива логорашких „функционера”: *Blokowy* (ж. р. *Blokowa*) – старешина блока и *Stubowy* (ж. р. *Stubowa*) – старешина собе.⁹

Глаголски немачко-пољски логорски термини, забележени код Боровског, творени су додавањем пољског суфикса *-ować* на немачку инфинитивну основу, што је понекад праћено и додавањем појединих пољских префикса: *ferlegować* (од нем. *verlegen*) – преместити логораша у други сектор логора, другу радну јединицу и сл., *szmuglować* (од нем. *schmuggeln*) – кријумчарити, црноберзијанчити, *wyfasować / zafasować* (од нем. *fassen*) – добити нешто као следовање, требовање и сл.

У горњем прегледу приметна је недоследност у писању немачких лексичких и творбених елемената, што је и иначе црта широко присутна у пољским делима с логорском тематиком (JAGODA et al. 1981: 29). Тако код Боровског срећемо примере с пољским начином означавања: сугласника *ц* словом *с* насупротив немачком *z* или *tz* у примерима *cugang* (новопридошли затвореник или новопридошла група затвореника), *culaga*, *kreca* (шуга): нем. *Zugang*, *Zulage*, *Krätze*; сугласника *ф* словом *ф* насупротив немачком *v* у глаголском неодвојивом префиксу *ver-* у примеру *ferlegować* (преместити логораша у други сектор логора, другу радну јединицу и сл.): нем. *verlegen*;

⁹ Логорашки функционери, одн. проминенти (*prominencja lagrowa, prominenci* [јд. *prominent*]), како су најчешће називани, непосредно су организовали живот и рад затвореника у логорима спроводећи налоге есесовске управе. Највишу позицију у затвореничкој хијерархији заузимао је логорски старешина (*lagerältester*), а истакнуто место имали су и они с функцијом старешине блока (*blockältester, blokowy*) и капоа. У причи Шилинџерова *смир* Бисерка Рајчић непотребно и у датом контексту погрешно преводи *prominent* као *іпрейіосіављени*: *Starszy sierżant SS Schillinger (...) często wizytował inne odcinki obozu w Birkenau, wzbudzając paniczny strach wśród kobiet, Cyganów i prominentów z Effektenkammer* (229) / Шилинџер, *сіаріји водник Есеса, (...) чesііо је іосећивао и осііале делове лоіора у Біркенау, изазивајући іанічан сіірах код жена, Циіана и іпрейіосіављених из ефекііен-камера* (Б2, 304); *nigdy nie słyszałem, aby dał się przekupić przez prominentów* (229) / нисам чуо да је доіусіііо да іа іпрейіосіављени іодміііе (Б2, 304). Израз *іпрейіосіављени* подразумева надрећену позицију, што овде свакако није случај јер се ради о затвореницима, а Шилинџер је есесовац којем су они потчињени.

сугласника *ш* диграмом *sz* насупрот немачкој словној комбинацији *sch* или слову *s* у свези са *t* у сугласничкој групи *шт*, као у примерима *szrajber* (писар), *szonung / blok szonungowy* (блок, барака за реконвалесценте), *sztuba* (соба): нем. *Schreiber, Schonungsblock, Stube*; сугласника *з* словом *z* насупрот немачком *s* у примерима *zauna* (простор за туширање и дезинфекцију затвореника у логору Аушвиц-Биркенау), *wiza* (иронично 'ливада, травњак', а заправо утабано голо земљиште међу логорским баракама): нем. *Sauna, Wiese*. Ту можемо додати и пољску супституцију немачке сугласничке групе *џф* сугласником *ф* у речи *fleger* (болничар) и њеним изведеницама *flegerka* (болничарка) и *flegernia* (болничарска соба): нем. *Pfleger*. Неки од ових примера показују и размимоилажење с немачким начином означавања самогласника (*e : ä [krecza : Krätze]*, *i : ie [wiza : Wiese]*). У неким другим случајевима, међутим, у означавању наведених гласова Боровски се држи немачке ортографије, као у примерима: *lagerarzt* (есесовски логорски лекар), *vorarbeiter* (предрадник), *scheiba* (диск, котур), *waschraum* (умиваоница), *sonderkom(m)ando* (логорашка јединица задужена за рад у крематоријуму), *häftling* (затвореник). У поређењу с начином писања логорских израза немачког порекла заступљеним код Кјелара потврђује се констатација да је с протоком времена код пољских аутора (или издавача) све присутнија тенденција коришћења чисто немачке ортографије, с тим што је увек одступано од немачког ортографског правила да се именице пишу великим почетним словом (JAGODA et al. 1981: 29). У Кјеларевом делу, објављеном први пут средином шездесетих година, скоро две деценије после приповедака Боровског, немачки лексички и творбени елементи готово доследно су записани у складу с немачком ортографијом (уз поменути изузетак који се тиче писања великог почетног слова код именица).

Сем немачких, у логорском језику Пољака било је и других страних елемената. Широко познат логорски термин *капо*, који је означавао старешину неке логорашке радне јединице (команда), романског је порекла. У употребу је термин ушао још у Дахауу, једном од првих концентрационих логора у Немачкој, основаном непосредно по доласку нациста на власт, и одатле се раширио по осталим логорима (OSCHLIES 1984: 267). У литератури се обично наводи да термин води непосредно порекло од италијанске речи *capo* 'глава', фигуративно 'шеф, вођа' (в. нпр. SJP III: 540; JAGODA et al. 1981: 57, 83; LEVI 2002: 38; WESOŁOWSKA 1996: 77). Нигде се, међутим, не даје објашњење на који би то начин, у рано доба постојања нацистичких концентрационих логора, овај израз из италијанског језика ушао у немачки. Стога ми се вероватнијим чини да се ту заправо ради о скраћеној форми француске речи *caporal* 'каплар', која је (та скраћена форма) и раније била у употреби у немачком војничком језику (уп. DU, 876; KOGON 1982: 51).

Још један доста раширен израз, *pipel*, који се односио на дечаке или веома младе затворенике, послужитеље логорашких функционера, а о чијем је настанку у литератури тешко наћи какво објашњење, преузет је можда из романског – уп. фр. *pupille*, ит. *pupillo* 'штићеник', од лат. *pupillus* 'дечак'

(DF, 1349–1350): *Kończy my właśnie szlamowanie rowu, gdy nadszedł pipel od kara* (68) / *Управо завршавамо чишћење рова кад наиђе кайов ийиел* (Б1, 69).¹⁰

Од пољских лексичких елемената у логорском језику Боровског најоучљивији су поједини неосемантизми – речи које су саставни део општепољског лексичког фонда, али које у логорском језику имају другачије значење или попримају извесну спецификацију значења услед различитих трансформација у оквиру семантичког садржаја дате речи.

Један од таквих неосемантизама био је *muzulman* – широко распрострањен назив за физички и ментално потпуно истрошеног логораша. Пољски назив паралелан је немачком *Muselman(n)* по чијем је узору и усвојен у језику пољских логораша.¹¹ Изостанак суфикса *-in* који у пољском књижевном језику поседује лексема са значењем 'муслиман' (*muzulmanin*), може се можда довести у везу управо с утицајем немачког модела (JAGODA et al. 1981: 89), уколико се не ради о пукој језичкој економији.

Није извесна мотивација за настанак оваквог назива. Најранија објашњења повезивала су га са призором што су га пружали затвореници у стању „музелманства”, који би с обмотаном крпом око главе или пребаченим ћебетом често чинили неконтролисане покрете клатећи се напред-назад, што је наводно асоцирало на муслимане приликом молитве. На другој страни, израелски слависта Моше Алтбауер порекло овог израза налази у берлинском сленгу с почетка 20. века, а извор би му била представа о „Болеснику с Босфора”, о „болесној Турској” тог времена која је Европљанима била географски најближа муслиманска земља. (О различитим објашњењима логорског назива *muzulman* / *Muselman[n]* в. опширно у WESOŁOWSKA 1996: 88–109.)

Угљеша Радновић у свом преводу приповедака Боровског користи немачку гласовну форму овог назива (*muzelman*) коју често ставља под наводнике који су ту сувишни. (Наводници би били можда пожељни да је за дати појам употребљавао нашу реч *муслиман*.) Преводилац Б2 користи се преводилачком парафразом *живи леци: flegerzy poczęli wyprowadzać muzulmanów z bloków* (235) / *болничари йочење га изводе живе лецеве из блокова* (Б2, 302), што је погрешно јер је *muzelman*, *muzulman* и сл. један од најособенијих и најживописнијих логорских израза и свакако би га приликом превођења требало у неком виду задржати у тексту циљног језика. У различитим обли-

¹⁰ У приповеткама нашег писца Ђорђа Лебовића, који је и сам био затвореник у Аушвицу, овај логорски израз среће се без другог самогласника: *Браво, Пиџл, ићи си из мој лоџора* (77); *То је било оној дана, Пиџл, када смо ишли у Рајско* (81). У пољским текстовима тај се самогласник губи у зависним падежима (као пољско непостојано *e* у изворно пољским речима), па се реч деклинира по обрасцу *pipel*, *pipla* итд.: *Niech kapo przyśle do mnie pipla* (59) / *Поцаљише ми ийиела* (Б1, 60); *Witek (...) był piplem Kronsztmdta* (123) / *Виџек је био (...) ийиел Кронцмидга* (Б1, 124).

¹¹ Лексема *Muselman* у свом основном значењу 'муслиман' данас је у немачком језику архаизам потиснут формама *Moslem* и *Muslim* (уп. DU: 1108, 1102, 1110).

цима срећемо га и у приповеткама Ђорђа Лебовића: *сви њи музелмани око нас не слушају никої* (79); *ови муследи, не само њела већ и душе су ѡредали нечасѡивом* (82).

Назив *muzelman* био је у нацистичким логорима најраширенија ознака за крајње исцрпљеног затвореника, али не и једина. У логору Мајданек њен је пандан био *gamel* (ЈАГОДА ет ал. 1981: 50, 89; OSCHLIES 1984: 267),¹² а у искључиво женском логору Равензбрик, од есесовских надзорница и њиховог извитопереног смисла за хумор, потекла је употреба израза *Schmuckstück* (JAISER 2000: 54; LEVI 2002: 91), у колоквијалном значењу 'красота, красотица'.

Међу логорским терминима доста је чест био и израз *wybiórka* (издвајање затвореника неспособних за рад који су потом убијани),¹³ исто што и *selekcja*, у логорском контексту такође својеврстан неосемантизам настао сужавањем лексемског значењског опсега ('одабирање' → 'одабирање затвореника за ликвидацију'): *Czy to prawda, że dziś będzie w obozie wybiórka, że pójdziemy do krematorium?* (59) / *Je ли истина га ће ганас у лоћору биѡѡи селекција, га ћемо оѡићу у кремаѡиоријум?* (Б1, 60); *szrajber (...) uczestniczył przy selekcjach Żydów* (234) / *ѡисар (...) [je] учесѡивовао у селекцијама Јевреја* (Б2, 302).¹⁴

Именица *komín* 'димњак' метонимијским је путем постала ознака за цело крематоријум, а онда и за цело постројење за масовно убијање, нарочито с предлогом *do*, у конструкцијама типа *transport do komina* или *iść 'ићи'* и *pójść* 'поћи, отићи' *do komina*, пошто су у логору Биркенау заједно с крематоријумима у истим зградама биле и гасне коморе: *A może już nie będzie transportów do komina?* (82) / *А можга више неће биѡѡи ѡранѡориѡа за кремаѡиоријум?* (Б1, 84); *Tadek, idę do komina* (80) / *Тадек, ја иѡем у кремаѡиоријум* (Б1, 81). Са истим предлогом лексема *gaz* 'гас' добија значење 'гасна комора': *oddzielają tych do gazu od tych, co idą na lager* (91) / *одвајају оне за*

¹² Према америчком историчару Раулу Хилбергу, једном од најцењенијих проучавалаца холокауста, изворно је значење овог израза 'камила'. (Тако је барем наведено у немачком и српском преводу Хилбергове књиге *Perpetrators, Victims, Bystanders: the Jewish Catastrophe* [HILBERG 1992: 192; 2001: 203]. До изворног текста на енглеском нисам нажалост могао доћи.) Премда је дати израз гласовно доста налик на немачку реч наведеног значења (*Kamel*), уколико бисмо прихватили Хилбергово тумачење, остаје потпуно нејасна мотивација употребе таквог назива. Биће ипак да се иза овог назива крије немачка реч *Gammel* 'безвредна, ништавна ствар; отпад' (уп. DU: 595). Познато је да је у Мајданеку барака у коју су физички потпуно истрошени или смртно болесни логораши остављани да умру без хране и било какве медицинске помоћи називана *Gammelblock* (в. CIESIELSKA – GRUDZIŃSKA, 2023).

¹³ У општепољском, пре свега разговорном језику, реч *wybiórka* обично се користи у множинском облику у значењу 'остаци, отпац; шкарт', а понекад се односи и на насилно одвојење кога или регрутацију (SJP IX: 1400; PSR II: 1504).

¹⁴ У време када је Боровски био заточен у Аушвицу селекцијама су били подвргавани једино Јевреји. Селекције аријевских (нејеврејских) логораша обустављене су у априлу 1943, недуго пре интернације Боровског, што он и помиње у приповеди *U nas w Auschwitzu...* (стр. 117), написаној у форми писама које наратор Тадек кришом шаље својој вереници затвореној у женском делу логора.

іасну комору од оних који іду у лоіор (Б1, 93); *Nie współczuję im wcale, że idą do gazu* (93) / Нимало не саосећам са њима *щїю* іду у іасну комору (Б1, 95).¹⁵

Од именичких неосемантизама заступљених код Боровског поменимо још *oko* – ланац које су чиниле женске собне старешине држећи се за руке и окружујући логорашице издвојене за гасну комору, потискујући их тако према логорској капији.¹⁶

esmanki (...) wyciągały z szeregów chudsze (...) i wrzuciły do środka „oka”. Oko – były to sztabowe trzymające się za ręce. Tworzyły zamknięte koło. Napelnione kobietami oko posuwało się (...) pod bramę obozu i wsiąkało w oko ogólne. Pięćset, sześćset, tysiąc wybranych kobiet (154) / есесовке [су] извличиле из редова мршавије (...) жене и убацивале их у средину „ока”. „Око” – ію су биле собне сїарешине које су се држале за руке. Чиниле су заїворени круї. „Око” ісїуњено женама (...) іомерало се ірема каїїји лоіора и уїијало у заједничко „око”. Пейїсїю, щесїю, хїягуу ізабраних жена (Б1, 156).

Међу пољским глаголским терминима издваја се глагол (*za*)*gazować*. У логорском језику развио је употребу у свези с акузативом директног објекта који означава лица (JAGODA et al. 1981: 92) попримајући тако нову значењску нијансу 'убити/убијати гасом': *dobrze, że Aryjczyków teraz nie gazują* (130) / *добро је щїю сада аријевце не іуше іасом* (Б1, 132).

За логорски језик веома је карактеристична и употреба глагола (*z*)*organizować* у значењу 'набавити/набављати нешто од намирница; доћи/долазити, обично илегалним путем, до какве корисне ствари': *Tu jeden o drugim wie wszystko: (...) co i od kogo zorganizował* (106–107) / *Ту један о другіом све зна: (...) щїа је и код коїа је набавио* (Б1, 108–109); *Staszek (...) tak świetnie organizuje* (127) / *Сїащек (...) се іако сїајно сналази за све* (Б1, 129). Овај је глагол у наведеном значењу усвојен по узору на немачки глагол *organisieren*, који је према Ошлису такво значење развио прво у војничком жаргону, одакле је ушао у логорски језик и био широко распрострањен у свим концентрационим логорима (OSCHLIES 1984: 275).¹⁷ У вези с овим глаголом одговарајућу значењску спецификацију добијају и именице *organizacja* и *organizator*: *porzeli się wutykać Żydzi na handel, na organizację i w odwiedzinę* (144) / *іочешце га се іскрагају Јевреји, іолазећи у іїрїовину, у „сналажење” и у іосеїїе* (Б1, 145); *Był to (...) świetny (...) organizator wszelkiego jedzenia* (170) / *Буо је ію (...)* сїајан оріанізаїїор іїрикуїїања *хране*¹⁸ (Б1, 173).

¹⁵ Та конструкција је садржана и у наслову вероватно најпознатије приповетке Боровског – *Proszę państwa do gazu* (Господо, изволите у гасну комору).

¹⁶ Овај неосемантизам заступљен је можда само код Боровског. У другим изворима нисам нашао његове потврде.

¹⁷ У таквом је значењу глагол *organisieren* био раширен и у општем немачком разговорном језику. Виктор Клемперер (1975: 123–124) наводи примере његове хипертрофиране употребе током ратних година.

¹⁸ Заправо: *сїајан оріанізаїїор хране*. То би био вернији превод који прецизније одсликава употребу именице *organizator* у датом значењу. Преводилац би боље поступио

У неким случајевима појављују се конкурентне лексичке форме када се за исти појам паралелно користе немачка и пољска, некада и хибридна немачко-пољска реч. На пример, код Боровског је појам '(концентрациони) логор' најчешће исказан пољском лексемом *obóz*, која спада у општи лексички фонд пољског језика, а сем ње среће се још и немачки израз *lager*, такође и *kaczet* (настао спеловањем немачке скраћенице *KZ* [= *Konzentrationslager*], написаним на пољски начин):¹⁹ *Jak długo siedzisz w obozie?* (56) / *Колико си дуго у логору?* (Б1, 57); *Zapada wieczór, na lagrze jest już po apelu* (127) / *Пада вече, у логору је већ њрошла њрозивка* (Б1, 129); *Ni to kaczet, ni to wolność* (190) / *То није ни концентрациони логор, ни слобода* (Б1, 195).

Као ознака за затвореника у концентрационом логору код Боровског се среће пољска лексема *więzień* или хибридни немачко-пољски израз *lagrowiec*, а на пар места и немачка лексема *häftling*, преузета из официјелног језика есесовске логорске управе.²⁰ Од ових трију лексема заправо би само *lagrowiec* био израз који спада у логорску терминологију у ужем смислу, док друге две лексеме припадају општем лексичком фонду својих језика. Уз то имају шири значењски обим јер се односе на затворенике уопште, док је *lagrowiec* искључиво затвореник у концентрационом логору, тј. оно што је у српском логору: *Opowiadano mi o takim lagrze, do którego przychodziły co dzień transporty nowych więźniów...* (122) / *Причали су ми о неком логору у који су сваки дан стиизали њрансиорџи нових заџвореника...* (Б1, 124); *Ale dla starych lagrowców rzecz jest jasna* (78) / *Али за стиаре логораше стивар је јасна* (79) / *wszyscy przestępcy obozowi, zarówno SS-mani jak häftlindzy, będą sprawiedliwie ukarani* (243) / *сви логорски њресџиџници, и есесовци и хефџлинзи,*²¹ *[биће] њраведно кажњени* (Б2, 303).

За једну од најчешћих болести у концентрационим логорима, шугу, Боровски обично користи пољски назив *świerzb*, а такође и раније већ поменути лексему преузету из немачког *kreca* (<*Krätze*): *nie potrafisz Ci ukraść głupiej maści Wilkinsona na świerzb* (104) / *нећу моћу га украгем за Тебе ону*

када би задржао пољски, одн. немачки модел употребе глагола 'организовати' и с њим повезаних израза уместо што покушава наћи преводне еквиваленте. Да је такво решење адекватно показују нам примери из приповедне прозе Ђорђа Лебовића: *Е, џај Моџек, био је њраво чудо за „орџанизацију”. Једном је орџанизовао њраво, живо џеле!* (78); *Моји хавери су истиоваривали робу, а ја сам џи џошао да орџанизујем, на мене је био рег. Парадајз је био још џолузрео, али знаџи и сам да се и џакав моџао уновчиџи, један комад за џиарџиу-две* (81).

¹⁹ Официјелна немачка скраћеница за *Konzentrationslager* била је заправо *KL* (ка-ел), што је и логично с обзиром на почетне гласове лексема које чине дату сложеницу. Ипак, веома брзо се у неформалном говору есесоваца, „ради оштријег одјека” (Когон 1982: 26), усталила скраћеница *KZ* која је преовладала и у општем немачком разговорном језику.

²⁰ Занимљиву илустрацију употребе овог последњег израза пружа нам једна епизода из логорашког искуства Прима Левија, где је приказан кратак разговор између есесовског подофицира и капоа (Levi 2002: 85).

²¹ У српском преводу погрешно стоји: *haftlind*. Нејасно је да ли се ради о баналној штампарској грешци или грешци преводиоца.

їричаву Вилкинсонову масї за шуїу (Б1, 106); *nasmarowałem chorych na kreće herbatę z miętą* (142) / намазао [сам] болеснике од креце чајем од нане (Б1, 143).

Казнена пријава затвореника, казнени рапорт, код Боровског је *meldunek*, што је у пољском стара одомаћена позајмљеница из немачког, а уз њу се среће и чисто немачка реч *meldung*: *Zapisać numer i złożyć meldunek* (79) / *Зайишииїе му број и їријавиїе* (Б1, 80); *Ja wam meldung zrobię, że grazie w czasie pracy* (138) / *Ja ћу вас на райорїї шїїо свираїе за време радної времемена* (Б1, 139).

Једна од одлика логорског језика, добро приметна у текстовима Боровског, јесте наглашена тежња ка језичкој економији из које проистиче честа појава редукованих израза. Редукција се најчешће огледа у синтагматској и сложеничкој елизији: *czeski* (← *czeski transport*), *cygański* (← *cygański obóz*),²² *polityczny* (← *oddział polityczny*),²³ *sonder* (← *sonderkomando*), *szonung* (← *szonungsblok*), *efekty* (← *effektenlager*)²⁴:

Pole leżało „dobrze” – z lewa cygański z jego wałęsającą się dzieciarnią (145) / *Поље је „добро” лежало – с леве сїїране циїански лоїор с њеїовом скиїиичком дечурлиїом* (Б1, 147); *Ja jeszcze dzisiaj zamelduję na polityczny!* (74) / *Ja још данас їријавим у їолиїичко!* (Б1, 75); *koło nas sonder, chlory jak byki* (130) / *їоред нас зондеркомандо, момци као бикови* (Б1, 132); *Był blokowym na szonungu* (198) / *Био је сїїарешина блока у шонунїу* (Б1, 203); *i tak samo kradły (...) konserwy, aby zapłacić za przywiezione koce albo sukieneczki z efektów* (150) / *и исиїо шїако [су] крале (...) конзерве да би їлаїиїе за донеїїу ћебад или хаїїине из ефекїенлаїера* (Б1, 152).

Као што се из претходних примера види, елизији обично подлежу управни конституенти синтагми и сложеница, али има и случајева да конституенти који се уклањају буду они одредбени: *komora* (← *komora gazowa*), *cyklon* (← *Cyklon B*)²⁵: *Zagnaliśmy kijami transport do komory, zaśrubowaliśmy drzwi i zawołaliśmy SS-manów, aby wrzucili cyklon* (231) / *Шїїаїовима їоїїе-расмо їрансїорїї у комору, замандалисмо враїїа и їозвасмо есесовце да їусїїе циклон* (Б2, 305).

Тежња ка језичкој економији огледа се и у испуштању слогова код појединих речи, као у називу за припадника есесовских јединица, *esman*, насталом по немачком моделу (*SS-Mann*) изостављањем једног слога спе-

²² Логорски сектор у којем су од фебруара 1943. били интернирани Цигани, читаве породице заједно. Због тешких услова у логору многи су умрли, а преостали су убијени у гасним коморама у августу 1944 (SMOLEŃ 1985: 105–106).

²³ *Politische Abteilung* – логорска експозитура Гестапоа.

²⁴ Овде је код задржаног, првог члана сложенице немачки плурални наставак *-en* супституисан пољским наставком *-y*: *Effekten* 'покретна имовина' > *efekty*. Иначе је *Effektenlager* био део логора Биркенау где су били магацини са стварима одузетим депортиранима.

²⁵ Назив кристалне супстанце у облику гранула која у додиру с ваздухом ослобађа отрован гас. Коришћена је у гасним коморама Аушвица (в. GREIF 2007: 29, 365).

ловане скраћенице, или у изразу *kremo* (од *krematorium*): *W drzwiach stanął gruby, niski esman* (48) / *У вратиима је сѝајао гебели, мали есесовац* (Б1, 49); *Pejzaż z okna niewinny, kremo nie widać* (105) / *Пејзаж с ѝрозора је невин, кремаѝоријум се не види* (Б1, 107).

Могуће је да је језичком економијом бар донекле условљена и честа употреба раније поменутог неосемантизама *komin*, знатно краћег од речи *krematorium* коју замењује, и слично томе, употреба одговарајућих конструкција с лексемом *gaz* наспрам употребе израза *komora [gazowa]*.

Наведимо сада један одломак у којем је приказан разговор између наратора Тадека и његовог познаника из зондеркоманда. Одломак је садржајно мучан, али језички илустративан. Ту се појављује неколико логорских језичких елемената представљених у досадашњем излагању – елидирана синтагма (*czeski [transport]*), глагол *zagazować*, лексема *blok* као ознака за затвореничку бараку, *komin* у значењу 'крематоријум' и окамењени немачки израз *gemacht*:

– *Nie umarłeś jeszcze, Abramek. Co slychać? – Nic ciekawego. Czeski my zagazowali. – To wiem i bez ciebie. A osobiście? – Osobiście? Jakie u mnie może być osobiście? Komin, blok i znowu komin? (...) A, chcesz wiedzieć – osobiście: wykombinowali my nowy sposób palenia w kominie. (...) bierzemy cztery dzieciaki z włosami, przytkamy głowy do kupy i podpalamy włosy. Potem pali się samo i jest gemacht* (144) / – *Ниси још умро, Абрамек? Шѝа има ново? – Нишѝа нарочиѝо. Чеѝки смо оѝѝремили у ѝасну комору. – То знам и без ѝебе. А лично? – Лично? А ѝѝа код мене може биѝи лично? Димњак, блокови²⁶ и оѝеѝ димњак? (...) А ако хоѝеѝ да сазнаѝ неѝѝо лично, ево: измислили смо нов начин сѝаљивања у кремаѝоријуму. (...) узимамо чеѝворо деце с косом, ѝриљубљујемо ѝлаве и ѝоѝѝаљујемо косу. Онда се све ѝали само и ѝемаѝи* (Б1, 145).

На крају, осврнимо се на неке карактеристичне логорске топониме који се помињу у приповеткама Боровског. Почнимо од назива самог логора. Назив *Auschwitz* односи се код Боровског на цео логорски комплекс, али и на само један од логора у том комплексу – логор Аушвиц I (за разлику од логора Биркенау у којем је Боровски био интерниран).²⁷ Много чешће, ипак,

²⁶ Нејасно је зашто је овде преводилац употребио множинску форму. Абрамек овом реченицом хоће да каже како му се свакодневица састоји од рада у крематоријуму и боравка у затвореничкој бараци у којој је смештен.

²⁷ Аушвиц је био систем концентрационих логора у близини пољског града Освјенћима (Oświęcim, нем. Auschwitz), по којем је цео логорски комплекс и добио име. У оквиру тог комплекса била су три велика и више мањих логора. Први логор, Аушвиц I, који је био главни логор (Stammlager), предвиђен првобитно за интернацију пољских политичких затвореника, оформљен је у пролеће 1940. у објектима некадашње пољске војне касарне на периферији Освјенћима. У јесен 1941. почела је изградња логора Биркенау (Аушвиц-Биркенау или Аушвиц II), на месту где се некада налазило село Бжезинка (Brzezinka, нем. Birkenau), удаљеном неких три километра од главног логора. Трећи велики логор у овом

у оба ова домена Боровски користи пољски назив *Oświęcim*. Изведена од тог назива, код њега се среће и именица *oświęcimiak* 'логораш из Освјенћима (Аушвица), освјенћимски логораш' као и придев *oświęcimski*, у синтагмама *mordercy oświęcimski* 'освјенћимске убице' (230), *obóz oświęcimski* 'освјенћимски логор' (233). Насупрот томе, за разлику од нпр. Јагоде и др. (JAGODA ET AL. 1981) или Кјелара (KIELAR 2004), логор Биркенау Боровски никада не помиње под пољским именом *Brzezinka*.²⁸

На једном месту, на почетку приповетке *Ludzie, którzy szli*, описујући околину логорског болничког сектора, где је неко време био распоређен, наратор Тадек помиње и *biały domek: Za krematoriumami lassek, którym szło się do białego domku* (145) / *Иза крематоријума била је шумица, којом се ишло до беле кућице* (Б1, 147). Ни у пољском издању којим сам се служио ни у преводу приређивачи текста не дају никакво пропратно објашњење везано за овај микротопоним, тако да читаоцима свакако остаје нејасан мотив његовог помињања, онима барем који нису подробније упознати са историјатом Аушвица. Назив *biały domek* односи се на некадашњу сељачку кућу претворену у провизорну гасну комору. Пошто је кућа била обојена бело, пољски затвореници назвали су је *biały domek*, а њен званичан назив код логорске администрације био је *Bunker 2*. Нешто раније је једна друга сељачка кућа претворена у гасну комору (*Bunker 1*). Та је била обојена црвено па су је затвореници назвали *czzerwony domek*. Ово су биле прве гасне коморе у логору Биркенау, конструисане у пролеће и лето 1942. године, пре изградње великих гасних комора и крематоријума (FRIEDLER et al. 2008: 64–67; GREIF 2007: 29–30).

Назив *perski rynek*, који се, колико сам могао установити, у примарној литератури среће једино код Боровског, односи се на сектор Пц логора Бир-

комплексу, даље од града Освјенћима, био је Буна(-Моновиц) (Аушвиц-Моновиц или Аушвиц III), изграђен средином 1942 (FRIEDLER et al. 2008: 13–17; SMOLEŃ 1985: 25–26). Убедљиво највећи од поменутих логора био је Биркенау где су животни услови логораша били и најтежи. Поред тога, Биркенау је био тзв. хибридни логор чија је намена, сем интернације огромног броја затвореника присиљених на тежак физички рад, била и масовно убијање Јевреја у гасним коморама.

²⁸ Иначе су и у примарној и у секундарној пољској литератури, поред немачких, сасвим уобичајени и пољски називи логора Аушвиц (и његове филијале Биркенау), премда ми је пре неколико година у разговору с групом пољских студената, када сам рекао да сам посетио Аушвиц употребивши при том пољски назив, једна студенткиња упутила примедбу рекавши: „Знате, ми назив *Oświęcim* користимо када мислимо на град. Не волимо када се логор назива тако.” Ја сам то довео у везу с контроверзама, посебно присутним последњих десетак година, везаним за употребу, у неким западним медијима, релационог придева *łob-ski* у вези с нацистичким логорима у Пољској (*Polish concentration camps*), где би овај придев, наводно, имао чисто географско одређење (*Polish concentration camps* = концентрациони логори на територији Пољске), што сасвим разумљиво изазива револт код Пољака јер је придев ту свакако двосмислен. (О овоме в. исцрпно документован чланак на Википедији "*Polish death camp*" controversy.) Но, прегледајући на интернету поједине скорије пољске новинске и стручне чланке везане за Аушвиц нисам приметио неки посебан отклон од пољских назива логора.

кенау (в. мапу у FRIEDLER et al. 2008: 414–415; GREIF 2007: 48–49), где је у касно пролеће и лето 1944. био смештен велики број новопридошлих мађарских Јеврејки (SMOLEŃ 1985: 105). Пошто у почетку нису имале логорашку одећу, него су биле у разноликој летњој „цивилној” одећи, логораши из суседног мушког дела логора, према речима наратора Тадека, због шаренила су тај сектор назвали *perski rynek*:

Nazwaliśmy ten obóz perskim rynkiem. W dniu pogodnej kobiety wychodziły z bloków (...). Barwne letnie suknie i kolorowe chusteczki zakrywające gołe głowy sprawiały z daleka wrażenie jaskrawego, ruchliwego, gwarnego rynku. Przez swoją egzotyczność – perskiego (148) / Назвали смо їай лоѳор Персијским їрїом. За вегрих дана жене су излазиле из блокова (...). Шарене леїње хаїине и мараме у разним бојама које су їокривале їоле їлаве осїављале су издалека уїїисак гречавої, їромейної и бучної їрїа. И збої своје їїзойїичносїїи – їерсијскої (Б1, 150).

Два назива с географским одређењем ушла су у логорски језик из предратног пољског сленга: *Kanada* и *Meksyk*. Први од њих односио се на део Биркенауа где су били магацини у којима су складиштене личне ствари људи довођених у логор. Због мноштва ствари у магацинима пољски логораши назвали су тај део логора *Kanada*.²⁹ Наиме, Канада је за пољске логораше представљала земљу изобиља, што Ханзенова и Новакова доводе у везу с економском емиграцијом Пољака у Канаду пре Другог светског рата (HANSEN – NOWAK 2011: 128). На другој страни био је *Meksyk* 'Мексико' – недокршени логорски сектор БИИ где су су животни услови били веома тешки: *Kiedy napelnil się kobietami (...) perski rynek (...), otwarto naprzeciwko perskiego rynku – nowy obóz, Meksyk. Był tak samo nie zagospodarowany (157) / Каг се Персијски їрї (...), наїунио женама, оїворен је їреко їуїа Персијскої їрїа – нови лоѳор, Мексико. Био је исїо неговршен (Б1, 160).* Према Чарлсворту (CHARLESWORTH 2016: 300–301), називи *Kanada* и *Meksyk* у предратном пољском сленгу били су у вези са социјалном географијом пољских градова, па је градски део где су били имућнији становници називан *Kanada*, а најопаснији део добијао је назив *Meksyk*.

Назив *Kanada* пренесен је са логорског сектора и на радну јединицу која је радила у њему (командо *Kanaga*): – *Kanada! Antreten! Ale szybko! Transport przychodzi! (...) Kanada odchodziła na rampę (84) / Kanaga! Antreten! ('У сїїрој!') Али брзо! Трансїорїї сїїиже! (...) Kanaga је оглазила на рамїу (Б1, 86).* Та радна јединица имала је задужење да ствари људи пристиглих у логор

²⁹ У вези с оваквом употребом назива *Kanada* у логорском језику стоји и придев *kanadyjski* као одредба какве ствари (добијене, набављене, украдене) из неког од магацина у „Канади”: *Są na pryzkach „kanadyjskie” koce, puszyste jak futro kota (106) / На їричнама су „канацка” ћебад, їаїерјасїа као мацје крзно (Б1, 108).* Таквом одредбом се уједно истицао и висок квалитет у односу на квалитет ствари из редовних затвореничких магацина, што је имплицирано и у наведеном примеру.

отпреми у магацине и тамо их сортира, као и да очисти железничке вагоне пошто би били испражњени (GREIF 2007: 378). Распоређивање у командо Канада било је код логораша на високој цени јер се ту, међу довозеним стварима, лако могли доћи до намирница и осталих потрепштина које су олакшавале живот у логору:

Kanada objuczona chlebami, marmoladą, cukrem (...) ustawia się do odmarszu. Kapo kończy ładowanie kotła od herbaty złotem, jedwabiami i czarną kawą. To na bratę dla wachmanów: puszcza komando bez kontroli (101) / Канада најіоварена хлебом, мармелагом, шећером (...) сїрема се за іокреї. Каїо заврщава с уїіоваром злаїїа, свиле и црне кафе у казан ог чаїа. То је за сїражаре на каїїїи: іусїїїїе командо без конїїроле (Б1, 104).

У логорском језику назив *Kanada* има још једно поље употребе, с тим што је ту овај назив деонимизиран, има апелативну функцију, као израз којим се исказује богатство, изобилје нечега, благостање, што на једном месту срећемо и код Боровског: *Jak obóz obozem, nie było takiej kanady na baby!* (154).³⁰ Ради се о примеру из приповетке *Ludzie, którzy szli*. У овом случају српски преводилац, Угљеша Радновић, не преузима израз из пољског текста, него настоји да нађе преводни еквивалент: *Оїїкад лоїори іосїїоје није било іїолико жена на бирање* [Б1, 157].³¹ У раније насталом преводу Стојана Суботина изворни израз је задржан: *Ог како је лоїор лоїором није било іїакве канаде на жене* (Б3, 196), али је он ту читаоцима свакако нејасан јер је Суботинов превод дате приповетке објављен засебно и у њему се израз *Kanada* (одн. *kanada*) среће само у наведеном примеру, без пропратних објашњења.³²

Закључак. Језик затвореника у концентрационом логору Аушвиц, представљен у приповеткама пољског писца Тадеуша Боровског, одликује у

³⁰ Биће да и оваква употреба назива *Kanada* свој извор има у предратном пољском сленгу. У сваком случају, у SJP (III: 505) нема никаквих напомена да би израз потицао из времена окупације, а такве напомене у SJP долазе иначе редовно уз изразе који су тада усвојени у пољском језику.

³¹ Исти преводилац поступа тако и приликом превођења Кјеларевог текста: *Bogaty transport. To nie biednych Greków tym razem przywieziono. Przyjechał transport z Francji. (...) Będzie „Kanada”!* (KJELAR 2004: 230) / *Боїаїї іїрансїїорїї. Ової іїуїїа нису довели сиромашне Грке. Доцао је іїрансїїорїї из Француске. (...) Биће іїо іїрави елдорадо!* (KJELAR 1982: 235), што је, рекао бих, неоправдано будући да би читаоцима на основу ранијих појављивања датог израза у тексту, у претходна два горе наведена значења, свакако био јасан његов смисао и у овом примеру, а његовом заменом преводним еквивалентом нарушава се коло-рети који се постиже употребом логорских термина.

³² У изворном пољском тексту приповетке израз *Kanada* појављује се још на једном месту, сада као назив команда: *Drogą między odcinkami wracała od wagonów jedna grupa Kanady i minela drugą, która szła na zmianę* (151). У Суботиновом преводу, међутим, назив је ту изостављен: *Пуїїем између секїїора враћала се једна іїруїїа команда мимоіїлазећу групу која јој је ишла на смену* (Б3, 194).

првом реду специфичан вокабулар везан за реалије логорске свакодневице. Њега највише чине лексеме немачког порекла које могу одговарати својим немачким моделима или имати немачку творбену основу на коју су додати пољски префиксални, суфиксални или наставачки форманти. Међу пољским лексичким елементима логорског језика, уз општепољске лексема које ступају у конкурентан однос с логорским терминима немачког порекла, највише се издвајају поједини неосеманатизми. Још једна карактеристична црта логорског језика, добро уочљива у текстовима Боровског, јесте и доста честа појава редукованих језичких израза. Сем апелативне лексике, у раду су разматрани и поједини топоними са подручја које је обухватао логорски комплекс Аушвиц. Уз главни ток излагања било је осврта и на нека преводилачка решења у погледу специфичних логорских израза. Аутор је мишљења да преводиоци на српски наступају некада сувише опрезно, тражећи преводне еквиваленте тамо где поједине изразе из изворног текста могу преузети и тиме у највећој могућој мери очувати аутентичност приповедања и његов колорит.

ЛИТЕРАТУРА

- МАРКОВИЋ, Жељко. Лагершпраха у мемоарском делу *Anus mundi* и његовом српском и словеначком преводу. Снежана Гудурић, Јасмина Дражић, Марија Стефановић (ур.). *Језици и културе у времену и његовом простору X/2*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2022, 507–517.
- CHARLESWORTH, Andrew. Hello Darkness: Envoi and Caveat. Paolo Giaccaria, Claudio Minca (Eds.). *Hitler's Geographies: The Spatialities of the Third Reich*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2016, 299–310.
- CIESIELSKA, Maria, Marta GRUDZIŃSKA. *Lekarze w pasiakach. Służba medyczna na Majdanku*. Majdanek: Państwowe Muzeum na Majdanku, 2023. <<http://lekarze-w-pasiakach.majdanek.eu/pl/gammelblock>> 10. 08. 2023.
- FRIEDLER, Eric, Barbara SIEBERT, Andreas KILIAN. *Zeugen aus der Todeszone. Das jüdische Sonderkommando in Auschwitz*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2008.
- GREIF, Gideon. „Wir weinten tränenlos...“: *Augenzeugenberichte des jüdischen "Sonderkommandos" in Auschwitz*. Frankfurt am Main: Fischer, 2007.
- HANSEN, Imke, Katarzyna NOWAK. Über Leben und Sprechen in Auschwitz. Probleme der Forschung über die Lagersprache der polnischen politischen Häftlinge von Auschwitz. Christiane Heß, Julia Hörath, Dominique Schröder, Kim Wünschmann (Hrsg.). *Kontinuitäten und Brüche: Neue Perspektiven auf die Geschichte der NS-Konzentrationslager*. Berlin: Metropol Verlag, 2011, 115–141.
- HILBERG, Raul. *Täter, Opfer, Zuschauer: die Vernichtung der Juden*. Frankfurt am Main: Fischer, 1992.

- HILBERG, Raul. *Zločinci, žrtve, posmatrači: jevrejska katastrofa 1933–1945*. Beograd: Samizdat B92, 2001.
- JAGODA, Zenon, Stanisław KŁODZIŃSKI, Jan MASŁOWSKI. *Oświęcim nieznany*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1981.
- JAISER, Constanze. *Poetische Zeugnisse: Gedichte aus dem Frauen-Konzentrationslager Ravensbrück 1939–1945*. Stuttgart – Weimar: Verlag J. B. Metzler, 2000.
- KLEMPERER, Victor. *LTI: Notizbuch eines Philologen*. Leipzig: Reclam, 1975.
- KOGON, Eugen. *Država SS-a: sistem njemačkih koncentracionih logora*. Zagreb: Globus, 1982.
- KRUPA, Bartłomiej. A Farewell to Maria (Pożegnanie z Marią) Tadeusz Borowski. Elisa-Maria Hiemer, Jiří Holý, Agata Firlej, Hana Nichtburgerová (Eds.). *Handbook of Polish, Czech, and Slovak Holocaust Fiction*. Oldenbourg: De Gruyter, 2021, 182–185.
- LP: KRZYŻANOWSKI, Julian, Czesław HERNAS (red.). *Literatura polska: przewodnik encyklopedyczny*. T. 2, N-Ż. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985.
- LEVI, Primo. *Potonuli i spaseni*. Beograd: Clio, 2002.
- OSCHLIES, Wolf. „Lagerspracha”. Zur Theorie einer KZ-spezifischen Soziolinguistik. Friedhelm Beiner (Hg.). *Janusz Korczak. Zweites Wuppertaler Korczak-Kolloquium*. Wuppertal: Universitäts-Druck, 1984, 260–287.
- OSCHLIES, Wolf. „Lagerspracha”. Zu Theorie und Empirie einer KZ-spezifischen Soziolinguistik. *Zeitgeschichte* 13/1 (1985): 1–27.
- „Polish death camp” controversy. <https://en.wikipedia.org/wiki/%22Polish_death_camp%22_controversy> 13. 07. 2023.
- SMOLEŃ, Kazimierz. *Oświęcim 1940–1945*. Katowice: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1985.
- WESOŁOWSKA, Danuta. *Słowa z piekiel rodem. Lagerspracha*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 1996.

РЕЧНИЦИ

- DF: *Le dictionnaire du français*. Rungis: Hachette, 1989.
- DU: *Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim: Dudenverlag, 2001.
- PSR: *Польско-српски речник I–II*. Beograd: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.
- SJP: *Słownik języka polskiego I–XI*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo „Wiedza powszechna”, 1958–1969.

ИЗВОРИ

- B1: BOROVSKI, Tadeuš. *Oproštaj s Marijom* (preveo Uglješa Radnović). Beograd: Rad, 2002.
- B2: BOROVSKI, Tadeuš. Logorske priče (prevela Biserka Rajčić?). *Polja XXXVII/390–391* (1991): 300–306.

- БЗ: БОРОВСКИ, Тадеуш. Људи, који су ишли (превео Стојан Суботин). *Лейџојис Мајџице српске* 411/2 (1973): 189–199.
- БОРОВСКИ, Тадеуш. Шилингерова смрт (превела Бисерка Рајчић). *Лейџојис Мајџице српске* 427/3–4 (1981): 399–401.
- BOROVSKI, Tadeuř. Susret s detetom (prevela Biserka Rajčić). *Polja* XXVII/266 (1981): 181.
- BOROVSKI, Tadeusz. *Pořegnanie z Marią i inne opowiadania*. Wrocław: Siedmioróg, 2009.
- KIELAR, Wiesław. *Anus mundi*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Atut – Wrocławskie Wydawnictwo Ořwiatowe, 2004.
- KJELAR, Vjeslav. *Anus mundi: uspomene iz Osvjenćima* (preveo Ugljeřa Radnović). Novi Sad: Matica srpska, 1982.
- LEBOVIĆ, Đorđe. *Andeli neće sići sa nebesa*. Beograd: Laguna, 2021.

Željko Marković

„CREMATORIUM ESPERANTO” IN NARRATIVE PROSE
OF TADEUSZ BOROWSKI

Summary

This paper presents the basic characteristics of the concentration camp language in the short stories of Polish writer Tadeusz Borowski. These characteristics are primarily reflected in the specific vocabulary, mostly German and Polish, related to the realities of concentration camp life. One of the distinctive features of the concentration camp language, as depicted in Borowski’s narrative prose, is the tendency to use simplified linguistic expressions. The paper also discusses some concentration camp toponyms, as well as certain solutions adopted by Serbian translators when transferring elements of the concentration camp language from the original Polish text into the translated text.

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Dr Zorana Đinđića 2, Novi Sad
zeljko.markovic@ff.uns.ac.rs

Примљен: 10. октобра 2023. године
Прихваћен за штампу октобра 2023. године